

KOMPETENSIYA VA KOMPITETNLIKNING PEDAGOGIK – PSIXOLOGIX XUSUSIYATLARI

Mirzaboyev Yu .A.

Farg‘ona davlat universiteti o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: kompetensiya, kompetentlik, ta‘lim va tarbiya, fan dasturi, qobiliyat, pedagogika va psixologiya, bilim, ko‘nikma, malaka.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, образование и воспитание, научная программа, способности, педагогика и психология, знания, умение, квалификация.

Key words: competence, competency, education and upbringing, scientific program, abilities, pedagogy and psychology, knowledge, skill, qualification.

Резюме: Maqolada kompetentsiyalarning bu asosiy, tubdan mohiyati alohida ta'kidlanishi kerak bo'lgan asosiy jihatlarni amalga oshirishning o'ziga xos shartlaridan ajratib, muayyan faoliyat sharoitlariga moslashtirilgan bilim, ko'nikma va xulq-atvor munosabatlarini safarbar qilishni chambarchas bog'laydigan har tomonlama qamrab oluvchi va integral xususiyat sifatida baholanishi qaraladi.

Резюме: В статье эта основная, фундаментальная сущность Компетенций, которую следует подчеркнуть отдельно, отделена от конкретных условий их реализации и является всеобъемлющей, тесно связывающей мобилизацию знаний, умений и поведенческих установок, адаптированных к конкретным условиям. условиях эксплуатации и считается неотъемлемой характеристикой.

Summary: In the article, this basic, fundamental essence of the Competencies, which should be emphasized separately, is separated from the specific conditions of their implementation and is comprehensive, closely linking the mobilization of knowledge, skills and behavioral attitudes adapted to specific conditions. operating conditions and is considered an integral characteristic.

Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi ta’limni, shu jumladan maktabgacha ta’limni rivojlantirishga yangi yondashuv Evropa Kengashi tomonidan ishlab chiqilgan asosiy qoidalarga muvofiq, ta’limni modernizatsiya qilishning federal kontseptsiyasida asosiy vakolatlarni shakllantirish bilan bog‘liq[1].

Kompetensiya tushunchasini 1996 yilda Bernda bo‘lib o‘tgan “Yevropa uchun asosiy kompetensiyalar” simpoziumi materiallariga e‘tibor qaratadi va uni mutaxassisning o‘z bilimlari, ko‘nikmalarini, shuningdek, umumlashtirilgan yo‘llarini safarbar qilish qobiliyati sifatida belgilaydi.

Kompetensiya - bu bilim va ko'nikmalar yig'indisidir.

Ta'limi uchun an'anaviy tushuncha (рус тилида ЗУН)- bilim, ko'nikma, qobiliyat (chet elda bu inglizcha KSA tushunchasi: bilim, ko'nikma, qobiliyat). Gap shundaki, inson biror narsa (bilim) haqida informatsion g'oyadan boshlab, bu bilimlarni amalda qo'llash qobiliyatiga ega bo'ladi, so'ngra avtomatizm darajasida barqaror malakaga o'tadi[2].

Biroq, kompetentsiya va kompetentsiya tushunchasi yanada uzoqqa boradi, chunki u kompleks ko'nikmalarning butun majmuasini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Mahalliy pedagogikada ushbu tushuncha so'nggi paytlarda, ayniqsa, ta'lim, kasb-hunar ta'limi, o'quvchilarni ixtisoslashtirilgan va kasbiy tayyorgarlikni modernizatsiya qilish kontseptsiyasi ta'lim sifati bilan bog'liq muammolar kontekstida, shuningdek, o'quvchilarning kasbiy ta'limini baholash kontekstida juda keng qo'llanilmoqda[4].

A. Tileganov "kompetentlik" tushunchasiga ob'ektlar va jarayonlarning ma'lum doirasiga nisbatan ko'rsatilgan va ularga nisbatan yuqori sifatli samarali faoliyat uchun zarur bo'lgan o'zaro bog'liq shaxsiy fazilatlar to'plamini o'z ichiga oladi. [5, b. 59].

M. Djumayev "kompetentlik" va "kompetentlik" tushunchalarini quyidagicha ajratadi: "Kompetentsiya" lotin tilidan tarjima qilinganda, ma'lum bir sohada bilim va tajribaga ega bo'lgan bir qator masalalarni bildiradi Unga ushbu sohani oqilona baholash va unda samarali harakat qilish imkonini beradigan tegishli bilim va qobiliyatlar umumiy va individualni ajratish uchun biz ko'pincha sinonim sifatida ishlatiladigan "kompetentlik" tushunchalarini ajratamiz: Kompetentsiya o'zaro bog'liq bo'lgan shaxsiy fazilatlar to'plamini o'z ichiga oladi (bilim,). ko'nikmalar, faoliyat usullari) ma'lum bir doiradagi va yuqori sifatli ishlab chiqarish faoliyati uchun zarur bo'lgan jarayonlarga nisbatan ko'rsatilgan, ammo ular bilan bog'liq bo'lgan vakolat - bu shaxsning tegishli vakolatlarga ega bo'lishi, shu jumladan unga shaxsiy munosabat va faoliyat predmeti [5].

Pedagoglar ta'limning asosiy maqsadlariga asoslanib, ijtimoiy tajriba va shaxsiy tajribaning tarkibiy ifodasi, shuningdek, unga ijtimoiy tajribani o'zlashtirish, hayotiy ko'nikmalar va zamonaviy jamiyatda amaliy faoliyatni olish imkonini beradigan talabalar faoliyatining asosiy turlarini belgilaydi.

1. Qadriyat va semantik kompetensiyalar. Bular talabaning qadriyat ko'rsatmalari, uning atrofidagi dunyoni ko'rish va tushunish, uni boshqarish, o'z roli va maqsadini bilish, o'z harakatlari va harakatlari uchun maqsad va ma'noni tanlay olish, qaror qabul qilish qobiliyati bilan bog'liq kompetensiyalardir. Ushbu kompetensiyalar o'quv va boshqa faoliyat holatlarida o'quvchilarning o'zini o'zi belgilash mexanizmini ta'minlaydi; talabaning individual ta'lim traektoriyasi va umuman uning hayotining dasturi ularga bog'liq.

2. Umumiy madaniy kompetensiyalar. Bu kompetensiyalar milliy va umuminsoniy madaniyat sohasidagi bilim va tajriba bilan bog'liq; inson va insoniyat hayotining ma'naviy-axloqiy asoslari, alohida xalqlar; oilaviy, ijtimoiy, umuminsoniy hodisalar va an'analarning madaniy asoslari; fan va dinning inson hayotidagi o'rni. Bu, shuningdek, o'quvchining dunyo qarashini kengaytirish tajribasini o'z ichiga oladi, dunyoni madaniy va umumbashariy tushunishni kengaytirish.

3. Ta'limiy va kognitiv kompetensiyalar. Bu mantiqiy, uslubiy va umumiy ta'lim faoliyati elementlarini o'z ichiga olgan mustaqil bilim faoliyati sohasidagi talabalar kompetensiyalari to'plamidir. Bu maqsadni belgilash, rejalashtirish, tahlil qilish, mulohaza yuritish va o'z-o'zini baholashni tashkil qilish usullarini o'z ichiga oladi. O'rganilayotgan ob'ektlarga nisbatan talaba ijodiy ko'nikmalarni egallaydi: bevosita atrofda voqealardan bilim olish, o'quv va kognitiv muammolarni hal qilish usullarini o'zlashtirish, nostandart vaziyatlarda harakatlar. Ushbu kompetensiyalar doirasida funksional savodxonlik talablari aniqlanadi: faktlarni chayqovchilikdan ajrata olish, o'lchash ko'nikmalariga ega bo'lish, bilishning ehtimollik, statistik va boshqa usullardan foydalanish.

4. Axborot kompetensiyalari. Ushbu kompetensiyalar o'quv fanlari va ta'lim sohalarida, shuningdek, atrofda dunyoda axborot bilan bog'liq holda ishlash ko'nikmalarini o'z ichiga oladi; zamonaviy media va axborot texnologiyalarini egallash; kerakli ma'lumotlarni qidirish, tahlil qilish va tanlash, uni o'zgartirish, saqlash va uzatish.

5. Kommunikativ kompetensiyalar. Bu kompetensiyalarga tillarni bilish, atrofda va uzoqdagi hodisalar va odamlar bilan munosabatda bo'lish usullari kiradi; guruhda, jamoada ishlash ko'nikmalari, turli ijtimoiy rollarni o'zlashtirish.

6. Ijtimoiy va mehnat kompetensiyalari. Bular fuqaro, kuzatuvchi, saylovchi, vakil, iste'molchi, xaridor, mijoz va boshqalar rolini bajarish bilan bog'liq kompetensiyalardir; iqtisod va huquq masalalarida, kasbiy o'zini o'zi belgilash sohasida huquq va majburiyatlarga ega.

7. Shaxsiy o'z-o'zini takomillashtirish kompetensiyalari. Bu kompetensiyalar jismoniy, ma'naviy va intellektual o'z-o'zini rivojlantirish va hissiy o'zini o'zi boshqarish usullarini o'zlashtirishga qaratilgan; zamonaviy shaxs uchun zarur bo'lgan shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish, psixologik savodxonlikni, fikrlash va xulq-atvor madaniyatini shakllantirish.

Umuman olganda, ko'pchilik mualliflar kompetensiyani "egalik qilish" mumkin emasligiga rozi bo'lishadi - bu bilim, ko'nikma va qobiliyatlar yig'indisi kabi o'zlashtirilishi mumkin bo'lgan narsalarning yig'indisi emas. Ammo kompetensiya (faoliyatning ma'lum bir turini o'zlashtirish jarayonida) shakllanishi mumkin va shaxs o'zlashtirgan ushbu faoliyatda qanchalik muvaffaqiyatli

bo'lishida namoyon bo'lishi mumkin. Savol tug'iladi - bolaga hayot duch kelishi mumkin bo'lgan har qanday faoliyat turida potentsial qobiliyatga ega bo'lishiga qanday yordam berish kerak. Bu erda biz asosiy vakolatlar deb ataladigan maxsus qobiliyatlar haqida gapirishimiz mumkin, bu esa shaxsga faoliyatning muayyan sohalarida imkon qadar samarali ravishda malakali bo'lishga imkon beradi[8].

Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, asosiy kompetentsiyalar kompetentsiyani rivojlantirish uchun kalit hisoblanadi. Agar ushbu asosiy kompetentsiyalar shakllansa, demak, inson har qanday faoliyat turida yuqori malakaga erishish uchun maxsus resursga ega. Bu qanday maxsus resurs va uni qanday shakllantirish - bu "kompetentlikka asoslangan yondashuv" ning asosiy muammosi[10].

Ushbu ish kontekstida bizni eng katta qiziqish uyg'otadigan ijtimoiy va kommunikativ kompetentsiyalar, ular axborot va kognitiv qobiliyatlar bilan bir qatorda, axloqiy rivojlanish nuqtai nazaridan ijtimoiy va kommunikativ kompetentsiyalarning tarkibiy qismlarini umumlashtiradigan bo'lsak, biz o'quvchi o'zlashtirilishi mumkin bo'lgan o'ziga xos ko'nikmalarning quyidagi ro'yxatini olamiz:

1. Tengdosh yoki kattalarning hissiy holatini tushunish va bu haqda gapirish qobiliyati.

2. Muloqotda kerakli ma'lumotlarni olish qobiliyati.

3. Boshqa odamni tinglash, uning fikri va manfaatlarini hurmat qilish qobiliyati.

4. Kattalar va tengdoshlar bilan dialog o'tkazish qobiliyati.

5. O'z fikrini xotirjam va ishonchli himoya qilish qobiliyati.

6. O'z istak va intilishlaringizni boshqa odamlarning manfaatlarini bilan bog'lash qobiliyati.

7. Kollektiv ishlarda ishtirok etish qobiliyati.

8. Boshqa odamlarga hurmat bilan munosabatda bo'lish qobiliyati.

9. Yordamni qabul qilish va ko'rsatish qobiliyati.

10. Конфелектологик, ziddiyatli vaziyatlarda xotirjam munosabatda bo'lish.

М. Джумаев kompetentsiyaning beshta komponentini belgilaydi:

1) malakani ko'rsatishga tayyorlik (ya'ni motivatsion komponent);

2) kompetentsiya mazmuni (ya'ni kognitiv komponent) bo'yicha bilimlarga ega bo'lish;

3) turli xil standart va nostandart vaziyatlarda (ya'ni xulq-atvor komponenti) malaka ko'rsatish tajribasi;

4) kompetentsiya mazmuni va uni qo'llash ob'ektiga munosabat (qiymat-semantik komponent);

5) kompetentsiyaning namoyon bo'lish jarayoni va natijasini tartibga solish qobiliyati (emotsional-irodaviy komponent) [4-b.].

Ushbu muammoning tadqiqotchilari axloqning quyidagi jihatlarini ajratib ko'rsatishadi:

Ta'sirchan yoki hissiy komponent, ya'ni. to'g'ri va noto'g'ri harakatlar bilan birga bo'lgan va shu bilan axloqiy jihatdan qat'iy fikr va harakatlarning paydo bo'lishini rag'batlantiradigan his-tuyg'ular;

Kognitiv komponent, ya'ni. insonning to'g'ri va noto'g'ri tushunchalarini tushunish va qanday harakat qilish haqida qaror qabul qilish usullari;

Xulq-atvor komponenti, ya'ni. yolg'on gapirish, aldash yoki boshqa axloqiy me'yorlarni buzish vasvasasida namoyon bo'ladigan xatti-harakatlar.

Shunday qilib, axloqiy kompetentsiya quyidagi elementlardan iborat:

- his-tuyg'ularingiz, fikrlaringiz va harakatlaringizning motivatsiyasi va hissiy tajribasi;

- muayyan tuyg'u, fikr, harakatning axloqiyligini tushunish va ongli ravishda qaror qabul qilish;

- axloq va axloq prizmasi orqali idrok etiladigan haqiqiy xulq-atvor aktining o'zi, aqliy yoki aktual harakat.

Shunday qilib, yuqorida aytilganlarning barchasiga asoslanib, biz maktabgacha yoshdagi bolalarning axloqiy kompetentsiyasini umuminsoniy qadriyatlar, jamiyatdagi o'zaro munosabatlar, muloqot, tizimni tushunish bilan bog'liq elementar ko'nikma va qobiliyatlar haqidagi g'oyalar mavjudligini ifodalovchi integratsiyalashgan shaxsiy ta'lim sifatida belgilashimiz mumkin. shaxsning shaxsiy xulq-atvori, rivojlanishi va o'zini o'zi rivojlanishini ta'minlaydigan faoliyatni amalga oshirishga imkon beradigan shaxsiy fazilatlar, motivatsiyalar, qadriyat yo'nalishlari orqali namoyon bo'ladigan jamiyatdagi munosabatlar[7].

Kompetentsiya - bu nisbatan nostandart (muammoli) xarakterdagi ijtimoiy-madaniy ahamiyatga ega bo'lgan vazifalarning ma'lum bir sinfini adekvat va samarali hal qilishda namoyon bo'ladigan shaxs harakatlarining sifati. Kompetentsiya umumlashtirilgan harakat uslubiga kamaytirilmaydi va mashg'ulotlarda belgilab bo'lmaydi: u individual qobiliyat sifatida shaxsiy harakat tajribasi natijasida shakllanadi. Kompetentsiya madaniyatda pretsedentlar shaklida namoyon bo'ladi, ya'ni. vakolatli harakatning haqiqiy shaxsiylashtirilgan namunalar[11].

Asosiy kompetensiyalar - ko'p qo'llash sohalariga ega bo'lgan va hamma uchun zarur bo'lgan kompetensiyalar

Evropa hamjamiyati doirasida qabul qilingan vakolat ta'rifi, "Kompetentsiya faqat bilim va ko'nikma emas. Bu muayyan kontekstda psixologik resurslarni (jumladan, ko'nikma va munosabatlarni) jalb qilish va safarbar qilish orqali murakkab talablarga javob berish qobiliyatini o'z ichiga oladi.

“Kompetensiya deganda individual yoki ijtimoiy talablarni muvaffaqiyatli bajarish, boshqacha aytganda, biror faoliyatni amalga oshirish yoki biror vazifani hal qilish qobiliyati tushuniladi. Har bir kompetensiya o‘zaro bog‘liq bo‘lgan kognitiv va amaliy ko‘nikmalar, bilimlar (shu jumladan, og‘zaki bo‘lmagan), motivlar, qadriyat yo‘nalishlari, munosabat, his-tuyg‘ular va samarali harakatni amalga oshirish uchun birgalikda safarbar etilishi mumkin bo‘lgan boshqa ijtimoiy va xulq-atvor komponentlarining kombinatsiyasiga asoslanadi”.

Umuman olganda, kompetensiyalar faqat aniq vaziyatlarda shaxslar tomonidan amalga oshiriladigan haqiqiy harakatlarda kuzatiladi. Tashqi talablar, individual qobiliyatlar yoki moyilliklar va harakatlar konteksti - barchasi kompetensiyalarning murakkab tabiatining bir qismini tashkil qiladi.

Qobiliyatlar shaxsning muayyan vaziyatlarda yoki kontekstlarda (ham bevosita, ham kengroq ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy muhitni nazarda tutadi) bajaradigan harakatlarida namoyon bo'ladi (yoki kuzatiladi).

Kompetensiyalar hayot davomida egallanadi va rivojlanadi va ularni turli muassasalarda va boshqa muhitlarda o'zlashtirish va o'rgatish mumkin, deb ishoniladi.

Shundau qilib, kompetensiya rasmiy va norasmiy ta'lim sharoitlarida harakat va o'zaro ta'sir orqali rivojlanadi. Shunday qilib, kompetensiyani rivojlantirish faqat maktab va o'rganishga bog'liq emas. Ta'lim tizimidan tashqari, boshqa muassasalar ham zarur vakolatlarni o'tkazish va rivojlantirish uchun javobgardir: oila, ish, ommaviy axborot vositalari, diniy va madaniy tashkilotlar va boshqalar. Bundan tashqari, kompetensiyalarni egallash va saqlab qolish qisman shaxsiy sa'y-harakatlarga bog'liq bo'lsa-da, ular qulay material, institutsional va ijtimoiy muhit va mos ijtimoiy tuzilmalarning mavjudligiga ham bog'liqligini tan olish kerak.

Ko'rinib turibdiki, kompetensiya tushunchasi bilim emas, balki ko'nikmalar sohasini anglatadi. Kompetensiya - bu bilim, tajriba, qadriyatlar va moyilliklarga asoslangan umumiy qobiliyatdir.

ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent, “O‘zbekiston”, 2017 yil, 488 bet.
2. Matematika soxasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora tabirlari to'g'risida. Uzbekiston Respublikasi prezidentining PQ-4708-son 07.05.2020 Qarori.
3. M. Djumayev. Milliy o'quv dasturini amaliyotga joriy etishning asosiy tamoyillari va mohiyati haqida. № 1 –son Fizika matematika , informatika jurnali/Toshkent 1 –son .2024 / 148-165 b. <http://uzpfiti.uz/uz2/fizika,matematika,informatika.htm>, E-mail: fizmat_jurnali@inbox.uz
4. Djumayev M.I Ta'lim Sifati - Pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish vositasida Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti ilmiy axborotnomasi" ilmiy-amaliy jurnal. buxpxti.uz 1(5)2024 163-168 <http://buxpxti.uz>

5. Mamanazar Djumayev. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish. "Ma'rifatparvar ajdodlarimiz merosi – milliy ta'lim-tarbiya asosi" mavzusidagi xalqaro olimlar ishtirokida o'tkazilgan respublika anjumani materiallari. Toshkent, 21.02.2024. 116-132 bet.

6. Djumaev Mamanazar . Boshlang'ich ta'limda matematikadan milliy o'quv dasturini amaliyotga joriy etish muammo va yechimlari "Boshlang'ich ta'limning dolzarb masalalari: muammo, yechimlar va rivojlanish istiqbollari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumani materiallar to'plami (2024-yil 26-aprel) – T.: Science and Innovation,. 31-38 bet

7. Djumayev M.I Razvitiye matematicheskoy kompetentnosti u budushix uchiteley nachalnix klassav v uchebnom protsesse. Materiali III-yey mejdunarodnoy nauchno-proakticheskoy konferensii «Sovremenniye problemi obucheniya matematike, informatike i fizike v sredney i visshey shkole» (16-go maya 2024 goda). Pod obshey redaksii M.Nugmonova. – Dushanbe: Poligrafiya TGPU im. S.Ayni, 2024. – St.100-106

8. Dzhumaev M.I. Competence- based approach to teaching mathematics to primary school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan Science and innovation. International Scientific Journal Volume 3 Issue 2 February 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10694172>

Djumayev M.. Milliy o'quv dasturini amaliyotga joriy etishning asosiy tamoyillari va mohiyati haqida. № 1 –son Fizika matematika , informatika jurnali/Toshkent 1 –son .2024 / 148-165 b. <http://uzpfti.uz/uz2/fizika,matematika,informatika.htm>,

9. M.I. Dzhumaev Competence- based approach to teaching mathematics to primary school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan Science and innovation. International Scientific Journal Volume 3 Issue 2 February 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10694172>

10. Djumayev M.I Ta'lim Sifati - Pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish vositasida Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti ilmiy axborotnomasi" ilmiy-amaliy jurnal. buxpxti.uz 1(5)2024 163-168 <http://buxpxti.uz>

11. Dzhumaev M.I. Competence- based approach to teaching mathematics to primary school students according to the requirements in the national curriculum of Uzbekistan Science and innovation. International Scientific Journal Volume 3 Issue 2 February 2024 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10694172>

12. Dzhumaev M. About the main principles and essence of the implementation of the national curriculum. No. 1 - issue Physics, mathematics, informatics magazine/Tashkent. 2024 / 148-165 p. <http://uzpfti.uz/uz2/fizika,matematika,informatika.htm>.

13. Djumaev M.I. Competency approach in teaching mathematics to elementary school students according to the requirements of the national educational program of Uzbekistan. Collection of works of the international scientific and practical conference "Digital education - the requirement of the time" dedicated to the 80th anniversary of the director of the Aksukent Multidisciplinary College, Professor Kvatbekova Karamat Perdeshovna . Shymkent "KhDU" publishing house ISBN 9965-544-22-0 2024 - 306-311.

14. Dzhumaev M.I. Some psychological and pedagogical principles of mathematical education. Professional training in the modern world. 2020;10(4):4310-4320 <https://doi.org/10.20913/2618-7515-2020-4-15>